

Mikä on harhaoppi?

Timo Eskola

Yleistä

Harhaopin lähtökohtana on poikkeuksetta virheellinen käsitys kolmiyhteisen Jumalan olemuksesta tai työstä. Paavali varoittaa Galatalaiskirjeessä seurakuntalaisia toisenlaisesta evankeliumista. Se on sanomaa, jossa Kristus ei saa olla Jumalan Poika ja syntisten Vapahtaja. Vaikka harhaoppien kenttä on kirjava, ne siirtävät aina painopistettä ihmiseen tavalla tai toisella. Harha voi olla lakihenkkinen, se voi sitoa ihmiset uskonnollisilta näyttäviin rituaaleihin tai antaa tiukkoja askeettisia ohjeita, jotka "eivät ruumista säästä". Joka tapauksessa ne hylkäävät Kristuksen.

Kristuksen kieltäjät

Galatalaiskirjeen ankarat varoitukset kohdistuvat evankeliumiin. "Julistipa kuka tahansa teille evankeliumia, joka on vastoin meidän julistamaamme – vaikkapa me itse tai vaikka taivaan enkeli – hän olkoon kirottu." (1:8). Samoin Johanneksen kirjeissä varoitetaan Kristuksen kieltäjiä: "Tästä te tunnette Jumalan Hengen: jokainen henki, joka tunnustaa Jeesuksen Kristuksen ihmiseksi, lihaan tullee, on Jumalasta. Yksikään henki, joka kieltää Jeesuksen, ei ole Jumalasta." (1. Joh. 4:2-3). "Maailmassa on nyt liikkeellä monia eksyttäjiä, niitä jotka eivät tunnusta Jeesusta Kristusta ihmiseksi, lihaan tullee. Siinä teillä on Antikristus, eksyttäjä."

– Tänä päivänä: eksegeettien matala Kristologia

– humanistien kulttuurijeesus

– uskontoteologioiden kuvitelma siitä, että kristinuskolla ja islamilla olisi sama Jumala

Viisauden nimissä kulkeva gnostilaisuus

Salatietoa käsittelevässä uskonnollisuudessa on eräitä selkeitä tunnuspiirteitä, jotka ovat uskontojen tutkijoille tuttuja. Ensimmäinen lähtökohta on siinä, että todellinen tieto korkeammasta todellisuudesta on vain pienen, julkisuutta välttelevän joukon hallussa. Tämä uskonnollinen eliitti paljastaa taivaallista tietoa, gnoosista, valituille noviiseille vähitellen. Yleensä tiedossa edistytään erilaisten riittien ja kehitysvaiheiden kautta. Näiden johtajien hallitseman uskonnon vastakohtana ovat perinteiset uskonnot, joiden opetus tunnetaan yleisesti ja joiden johtajat julistavat sanomaansa avoimesti.

Toinen salatiedon lähtökohta on siinä, että todellinen jumalallinen tieto paljastuu merkkien ja symbolien tulkitsemisen kautta. Ulkonainen maailmamme yrittää ikään kuin peittää todellisen tiedon näkyvistä. Siksi se on löydettävissä vain pienistä maailmaan jätetyistä vihjeistä. Useissa uskonnoissa, kuten gnostilaisuudessa, tämä merkitsee samalla materian harhaa. Todellinen hengellisyys on jossain näkyvän materian takana. Olemassa olevien uskonnollisten kirjoitusten väitetään tietenkin olevan täysin väärässä.

Tätä periaatetta kuvaa mainiosti gnostilainen *Filippuksen evankeliumi*: "Totuus ei tullut maailmaan sellaisenaan, vaan esimerkkien ja vertauskuvien välityksellä. Muuten maailma ei voisi ottaa sitä vastaan." (lausuma 67). Taivaallisen viisauden paljastaminen on näiden tekstien mukaan aina asiantuntijoiden tehtävä.

Merkityksiä voi löytyä lähes mistä tahansa, usein suuren yleisön mielestä aivan tavallisistakin asioista. Siten esimerkiksi Leonardon maalausten yksityiskohtien salaperäinen tulkinta voi kertoa

taivaallisesta todellisuudesta enemmän kuin vaikkapa koko Raamattu, kuten suosittu romaani Da Vinci koodi julistaa. Ketkään muut kuin salatiedon asiantuntijat eivät kykene selittämään tällaisia merkkejä. Siksi salaisen viisauden opettaminen merkitsee perehdyttämistä taivaallisten viestien tulkintaan.

Vasta kolmanneksi tulee salatiedon uskonnollinen sisältö. Merkkien taustalla on toki oppirakennelma, vaikka usein korkeamman tiedon väitetään olevan opillisuutta ja dogmeja vastaan. Tällä tasolla esille tulevat käsitykset jumaluudesta ja ihmisestä, maailman ongelmista ja näkemykset ihmisen pelastumisen mahdollisuuksista – sekä tietysti tekniikasta, jonka avulla pelastus voidaan saavuttaa.

Alun perin Jeesuksen salattu viisaus oli annettu Magdalan Marian kautta gnostikoille. Virallinen kirkko kuitenkin torjui Jeesuksen aidon opetuksen ja rakensi tilalle miehisen uskonnon. Aito usko jäi elämään gnostilaiseen perinteeseen. Gnostilaisuus kuuluu ilmiönä paljon Uuden testamentin aikaa myöhäisempään kauteen. Se alkoi kukoistaa sata vuotta Jeesuksen aikaa myöhemmin. Luonteeltaan gnostilaisuus oli sekauskonto. Se oli siis syntynyt siten, että kristinuskon sanomaa ja perinnettä oli yhdistetty hellenistisiin (kreikkalaisperäisiin) mysteeriuskontoihin ja kansanfilosofioihin.

Gnostilaisuuden maailmankuva oli täysin toisenlainen kuin Uuden testamentin maailmankuva. Jumalakäsitys oli jaettu kahtia. Maailman uskottiin olevan pahan luojajumalan tekosia. Vangitut sielut elävät maan päällä ilman pelastavaa tietoa (gnoosis). Niinpä gnostilaiset salatiedon opettajat kertovat taivaallisen pelastajajumalan sanomasta, joka kohottaa kultin jäsenet korkeampaan pyhyyteen. Tällainen maailmankuva on samankaltainen kuin monille koulun uskontokirjoista tuttu kuva hindulaisuudesta.

Gnostilaisiin teksteihin voi jokainen suomalainenkin alan harrastaja tutustua helposti uuden käännöksen avulla. Ismo Dunderberg ja Antti Marjanen ovat toimittaneet tärkeimpien gnostilaisten tekstien laitoksen *Nag Hammadin kätketty viisaus*. Katsaus sen teksteihin tuo pian esille gnostilaisen ajattelun olennaiset piirteet.

Gnostilaisessa tekstissä *Hallitsijoiden olemus* kerrotaan jumalolennosta nimeltä Viisaus, joka tuli taivaallisen ”verhon” alapuolelle ja muuttui materiaksi. Samalla se tuotti olemassa olevan maailman. ”Kun tuo peto avasi silmänsä, se näki suuren, äärettömän määrän materiaa. Se tuli pöyhkeäksi ja sanoi: ’Minä olen Jumala eikä minun lisäksi ole toista!’ Sanoessaan tämän hän teki syntiä kaikkeutta vastaan.”

Tuo gnostilainen tulkinta Vanhan testamentin uskonnosta oli radikaali. Vanhan testamentin Jumalaa pidettiin petona, joka pitää ihmisiä materian vallassa. Pelastuksen ajateltiin kuitenkin olevan mahdollista uuden tiedon avulla. Siksi pelastuneille sanotaan samassa kirjassa: ”Jälkeläistesi sielut ovat tulleet ylhäältä, turmeltumattomasta valosta. Henkivallat eivät pääse heidän lähelleen, sillä heissä asuu Totuuden Henki. Jokainen, joka on oppinut tuntemaan tämän tien, on kuolematon kuolevaisten keskellä.”

Salatieto oli gnostilaisille jopa tie jumalallistumiseen. *Filippuksen evankeliumissa* todetaan: ”Nähdessäsi Hengen sinusta tuli Henki; nähdessäsi Kristuksen sinusta tuli Kristus, ja kun näet Isän, sinusta tulee Isä. Siksi sinä näet täällä kaiken, mutta et näe omaa itseäsi. Siellä näet itsesi ja muutut siksi, minkä näet.” (lausuma 44).

Ylösousemus merkitsi gnostilaisille erityisesti hengen ylösousemusta. Tämän näkemyksen rinnalla saattoi tosin esiintyä ajatus siitä, että myös alempiarvoinen ruumis saa joidenkin gnostilaisten mukaan osakseen armon ja uudistuu ainakin jollain erikoisella tavalla. ”Vaikka olemme näkyviä maailmassa ja olemme pukeneet maailman päällemme, olemme Vapahtajan säteitä, ja hän hallitsee meitä siihen asti, kunnes aurinkomme laskee... Hän vetää meidät taivaaseen kuten aurinko säteensä... Tämä on hengellinen ylösousemus, joka nielaisee sekä sielullisen että lihallisen.” (*Tutkielma ylösousemuksesta*, 45).

Ruumiillisuus ei ollut gnostikkojen keskuudessa suuressa arvossa. *Filippuksen evankeliumissa* varoitetaan todellisen tiedon saaneita seuraavasti: ”Älä pelkää lihallista ruumista äläkä rakasta

sitä. Jos pelkää sitä, se alkaa hallita sinua; jos rakastat sitä, se syö sinut ja tukahduttaa sinut.” (Filippuksen evankeliumi, 62).

Lisäksi gnostilaisuudessa suhtauduttiin naiseuteen usein vieroksuen, vaikka Magdalan Mariasta puhuttiinkin enemmän kuin Raamatussa. Vaikka feministiteologiassa viitataan nykyään usein gnostilaiseen perinteeseen, oikeissa gnostilaisissa teksteissä kuva naisista on suorastaan kiusallinen. Gnostilaisessa *Tuomaan evankeliumissa* todetaan: ”Jeesus sanoi: ’Minä vedän hänet puoleeni ja teen hänestä miehen. Siten hänestäkin tulee teidän kaltaisenne mies, elävä henki. Jokainen nainen, joka tekee itsensä mieheksi, pääsee sisälle taivasten valtakuntaan.” (lause 114). Sama aihe esiintyy gnostilaisessa *Marian evankeliumissa*.

Tuo lause on tämän päivän lukijan kannalta lähes käsittämätön. Sille on kuitenkin olemassa luonteva selitys. Gnostikkojen mukaan alkuperäisessä jumaluudessa sukupuolet olivat yhdistyneet. Kyseessä oli siis androgyyninen, naisen ja miehen yhdistelmä. Gnostilainen evankeliumi merkitsi paluuta tuollaiseen alkuperäiseen androgyyniseen tilaan. Kun kuulijasta tuli oikea gnostikko, salatieta kohotti hänet sukupuolten yläpuolelle. Siispä nainen, ”joka tekee itsensä mieheksi”, pääsee pelastukseen. Hänestä tulee taivaallisen olennon kaltainen. Tuollaisen pelastuskäsityksen jälkeen olisi melko vaikeata rakentaa mallia seksuaalisuuden ympärille muodostetusta uskonnosta, jossa pelastumisen kokemus koettaisiin ruumiillisuuden ja sukupuolisuuden avulla.

- Tänäpä: new age ja mysteerikultit
- populaari mysteeriuskonnollisuus (Da Vinci koodi ja monet muut ”koodit”)
- osa feministiteologiasta (vrt. Elaine Pagels, *The Gnostic Gospels*)

Uskontojen rinnakkaisuus

Keskustelu kristinuskon ja islamin välisestä suhteesta ei ole ainoa avainkohta harhaoppeja pohdittaessa. Kansainvälisessä lähetyskeskustelussa on noussut usein esille aiheita, joissa pohditaan uskontojen välistä samankaltaisuutta.

Tohtori Pirkko Lehtiön ja rovasti Tuula Sääksin kirjassa *Kun jää sulaa* tarjoillaan uskontojen välisen yhteyden ja feminismin sekoitusta, jossa kristinuskon jumalakuva murtuu. Pamfletinomainen kirja pyrkii keskustelun herättämiseen. Kirjan päätössanoissa tekijät toteavat muun muassa haastavasti: ”Teologinen ajattelu on ollut länsimaisen miehen teologiaa, jossa analysoidaan ja systematisoidaan, mitataan ja punnitaan. Siksi kuvitellaan, että Jumalan valtakunnassa on vain länsimaista ajattelua – miesten ajattelua”. Tämän rinnalle tekijät haluavat tuoda railakkaasti kirjoitetun feministisen näkökulman.

Lehtiön mukaan ”käännättävän” lähetystyön aika on ohi. Lähetystyö on hänen mukaansa liikaa painottunut toiseen uskonkappaleeseen. Sen tilalle tulee nostaa koko ihmisen kohtaaminen ja ihmisten elämäntilanteen huomioiminen. Jos ihmisellä on nälkä, on väärin julistaa hänelle evankeliumia ja jättää hänet nälkäiseksi. Kirja syyttää herätysliikepohjalta toteutetun, käännättävän lähetystyön vääristävän lähetystyön kuvaa ja tekevän työtä virheellisesti.

Kirjassa tekijät etenkin sitaattien avulla erääseen lehteen viitaten kirjoittavat, että kaikissa maissa on uskontoja ja uskovia, ja siksi lähetystyön tehtävänä ei ole tuoda ”parempaa” uskontoa kenellekään. ”Aasian ihmiset ovat uskovia, lehti jatkaa. Kaikki suuret uskonnot – hinduismi, buddhismi, kristinusko, juutalaisuus, islam – elävät ja vaikuttavat Aasiassa. Ne lainaavat toisiltaan käytäntöjä ja uskomuksia.” Siksi kristillisen lähetystyön tehtävänä ei ole enää käännättää ketään. ”Kristillisen kirkon istuttaminen ei ole enää hyväksyttävää tai toivottavaa.” (s. 131). Tilalle tulee keskustelu: ”Kristityt voivat antaa oman panostuksensa pyrkimällä rikastuttamaan kaikkien ihmisten tasa-arvoisuutta ja ihmisarvoa.”

- Nykyään: postmoderni teologia ja feministisen perheohjelmat
- sen pohjalta postkolonialistiset ohjelmat
- uskontoteologia

Kiinnostuneille taustaksi: Kant ja luterilaisen teologian universaali, eettinen luonne

Immanuel Kant päätteli hyvän käsitteen avulla sekä uskonnon mielekkyyden että Jumalan olemassaolon. Koska hyvän oikeuttaa vain korkein hyvä, niin korkeimman hyvän täytyy väistämättä olla Jumala. Näin Kant pääsi filosofiasta uskontoon. Kantin mukaan Jumala löytyy vain moraalikäsitteiden välityksellä. Tätä ajatusta tukee hänen tulkintansa rakkauden kaksoiskäskystä: ”Rakasta Jumalaa yli kaiken ja lähimmäistäsi niin kuin itseäsi.”

”Mutta rakkaus Jumalaan haluna... on mahdoton; sillä Jumala ei ole aisteilla havaittava kohde. Rakkaus ihmisiin on tosin mahdollinen, mutta se ei ole käskettävissä; sillä ei ole kenenkään ihmisen vallassa rakastaa toista pelkästä käskystä. Niin muodoin tuolla keskeisimmällä lailla ymmärretään yksistään käytännöllistä rakkautta. Jumalan rakastaminen on tässä merkityksessä hänen käskyjensä mielihyvällä noudattamista; lähimmäisen rakastaminen on kaikkien velvollisuuksien häntä kohtaan mielihyvällä täyttämistä.” (*Siveysopilliset pääteokset*, 264).

Kun Jumalan kohtaaminen oli näin määritelty, voitiin myös uskonnon luonne määritellä uudelleen. ”Todellinen (näkyvä) kirkko on se, joka tuo moraalisen Jumalan valtakunnan maan päälle siinä määrin, kuin se voidaan ihmisten voimin toteuttaa.” (III 1.4.). Tämä oli Kantin johtopäätös teoksessa *Uskonto puhtaan järjen rajoissa esitettynä* (1793). Ei siis ainoastaan etiikan, vaan myös uskonnon todellinen sisältö perustui puhtaaseen järkeen. Sillä perusteella voidaan löytää yhteinen jumalakäsitys, korkein hyvä. Samalla perusteella Kant väitti, että moraalinen usko on myös pelastavaa uskoa. ”Koska käsky tehdä velvollisuutensa on ehdoton, on välttämätöntä, että ihminen tekee siitä – maksiimina – uskonsa perustan. Se tarkoittaa, että hän aloittaa elämänsä parantamisen ylimmäisenä ehtona, jonka piirissä pelastava usko voi esiintyä.” (III 1.6.).

Kant sovelsi näkemyksen myös uskontoon ja teologiaan. Sen hän teki kirjassa *Uskonto puhtaan järjen rajoissa esitettynä* (*Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*). Kantin mukaan myös todellinen uskonto perustuu järjen päätelmiin. Siksi se on etiikan tavoin yleistä ja koskee samalla tavalla kaikkia ihmisiä. Kant lainasi toki paljon sanastoa kristinuskosta. Hän esimerkiksi nimitti pelkän järjen varaan rakennettua uskontoa Jumalan valtakunnaksi. Lisäksi hän uskoi, että se olisi luonteeltaan ainakin periaatteessa samankaltainen Jeesuksen opettaman uskonnon kanssa.

Järjen varaan perustetun kirkon etu oli Kantin mukaan siinä, että se oli universaali, koko maailmaa koskeva. Kaikki ihmiset olisivat sen edessä samanarvoisia. ”Vain puhdas uskonnollinen usko voi toimia universaalina kirkon perustuksena; sillä vain sellaisen rationaalisen uskon voivat kaikki uskoa ja omaksua, kun taas historiallinen usko – joka perustuu vain faktoihin – voi ulottaa vaikutuksensa vain niin pitkälle kuin se sattuu ulottumaan.” (*Religion*, III 1.5.).

Universaalina kirkon vastakohtana oli Kantin ajattelussa historiallinen kirkko tai historiallinen usko. Kristinuskosta oli yksi tällainen historiallinen uskonto. Se oli kyllä kyennyt löytämään jotain pelkän järjen uskonnosta, mutta oli kuitenkin kantanut mukanaan myös paljon vääriä kuvitelmia siitä, millaista uskonnon tulisi olla. Siksi historiallinen uskonto ei koskaan voi olla kaikkien uskonto.

Niinpä Kant tavoitteli suurempaa päämäärää. Hän haki kaikkien uskontojen yhteyttä. Se oli mahdollista löytää täydellisen järjen uskonnosta. Koska universaali uskonto perustuu puhtaaseen järkeen, perinteisiä uskontojen välisiä eroja ei enää voi pitää olennaisina. Kantin mukaan on olemassa ainoastaan yksi todellinen uskonto. ”On vain yksi tosi uskonto; mutta uskoja voi olla monenlaisia. Lisäksi voidaan sanoa, että jopa erilaisissa kirkoissa, jotka eroavat toisistaan uskon luonteen erilaisuuden perusteella, voidaan kuitenkin löytää yksi ja sama tosi uskonto. Siksi on sopivampaa (kuin todellisuudessa on tapana) sanoa, että tämä ihminen edustaa tätä tai tuota uskoa (juutalaista, muhamettilaista, kristillistä, katolista, luterilaista) kuin sanoa, että hän edustaa tätä tai tuota uskontoa.” (III 1.4.)

Tästä syystä Kantin oli johdonmukaista ajatella, että historiallisten uskontojen välillä ei ole oikeasti eroa. Puhdas järki on tuottanut uskonnollista pohdintaa, ja sen tuloksena meillä on maailmassa erilaisia uskontoja. Niiden perimmäinen sisältö on Kantin mukaan kuitenkin sama – kunhan ne tulkitaan hänen antamansa tulkintaperiaatteen avulla. Kristikunnan varsinainen sanoma on siis Kantin mukaan sama kuin puhtaan järjen uskonnon. Se on moraalisen Jumalan valtakunnan toteutuminen maan päällä. Kantin mukaan uskonnot kehittyvät yhdessä tähän suuntaan: ”lopulta uskonto vähitellen vapautetaan kaikista empiirisistä perusteista ja kaikista historiaan pitäytyvistä säädöksistä jotka seurakunnallisen uskon avulla yhdistävät ihmisiä hyvän vaatimuksessa. Näin lopulta puhdas järjen uskonto hallitsee kaikkia, ’jotta Jumala voisi olla kaikki kaikissa’.” (emt.)